

Kwaliteitskader Burgerschap

Werkgroep Burgerschap
Mei 2025

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Burgerschapsvorming op de Optimus Wereldscholen	6
2. Wettelijke opdracht en concept kerndoelen burgerschap	8
3. Aan de slag met de burgerschapsopdracht op schoolniveau	9
Bijlage 1: Tien thema's van de burgerschapsvorming	14
Bijlage 2: Bronnen van Inspiratie	21

Inleiding

Goed samen leven is een opdracht voor iedereen. Scholen hebben de opgave om leerlingen te leren wat het betekent om goed samen te leven en wat dat van ieder vraagt. Het gaat om kennis, maar ook om vaardigheden, houding en betrokkenheid. Als bouwplaats voor de samenleving van morgen geven scholen invulling aan de opgave. Ze laten zich daarbij inspireren door hun leerlingen, maar ook door een visie op wat een goede samenleving is. Ook de Optimus Wereldscholen pakken de opgave op en zetten zich vol overgave in voor de burgerschapsvorming voor hun leerlingen. In deze opgave ontwikkelen wij ons als lerende organisatie.

Om het schoolbeleid en onderwijsaanbod op alle Optimusscholen aan te laten sluiten bij de burgerschapsopdracht én bij de koers van Optimus, heeft de werkgroep burgerschap het voorliggende kwaliteitskader ontwikkeld. De opbouw van het kwaliteitskader laat zich als een routekaart volgen waarbij visie, wettelijke kaders en een werkhandreiking elkaar opvolgen.

In het eerste hoofdstuk wordt de link gelegd van de burgerschapsvorming met het Koersplan van Optimus. Het Koersplan geeft het inhoudelijk fundament voor de burgerschapsvorming. We zorgen er binnen Optimus voor dat alle leerlingen zich kunnen ontwikkelen tot kritische burgers met een moreel kompas die duurzame keuzes maken.

In het tweede hoofdstuk wordt het wettelijk kader besproken en de relatie gelegd met de concept kerndoelen. Scholen zijn verplicht om een doelgericht en samenhangend aanbod te formuleren voor burgerschap.

Om te komen tot een beleidsstuk op schoolniveau worden in hoofdstuk drie aanbevelingen gedaan en richtinggevend vragen meegegeven. Hiermee kan stapsgewijs het burgerschapsbeleid op schoolniveau uitgewerkt worden.

Het kwaliteitskader burgerschap is ontstaan in een proces waarbij zowel Optimusmedewerkers als externe deskundigen betrokken zijn geweest. Na de opzet door de eerste werkgroep is er een doorvertaling gemaakt naar deze publicatie.

We danken de collega's die deelgenomen hebben aan de eerste werkgroep: Astrid Bakker, Cora Beeftink, Daniëlle Claassen, Mariska Driessen, Lonneke Hubers, Ingrid Veeke, Marijke Verstraten, Frans Croonen (Reflexief), Theo van der Zee (Verus) en collega's die aangesloten zijn in het vervolgtraject: Lieke Wellens-Hendriks en Danielle Andrien (Expertisepunt Burgerschap).

1. Burgerschapsvorming op de Optimus Wereldscholen

Waar is burgerschapsvorming op de Optimus Wereldscholen goed voor? Wat streven we na bij kinderen als zij zich ontwikkelen tot een kritische burger met een moreel kompas die duurzame keuzes maakt?

In dit hoofdstuk geven we aan wat we verstaan als de bedoeling van de burgerschapsvorming op de Optimus Wereldscholen. De bedoeling leggen we uiteen in een drietal onderdelen: kritische burger, moreel kompas en duurzaam gedrag. Bedoelingen zijn als een horizon en reiken verder dan wat in één of meer onderwijsactiviteiten bereikt kan worden. De bedoeling van de burgerschapsvorming is gebaseerd op het Koersplan van Optimus (2022-2026) en aangevuld met verschillende noties van burgerschap.

Kritische burger

Kinderen die opgroeien tot kritische burgers hebben kennis over zichzelf, hun nabije omgeving en de wereld. Ze hebben de moed om vanuit eigenwaarde open en eerlijk in gesprek te gaan en zich zelfstandig op te stellen.

Ben je kritisch, dan ben je nieuwsgierig naar nieuwe mogelijkheden en nieuwe gebieden om te ontdekken. Met oog voor de ander durf je je mening te geven en kun je die onderbouwen. Je kunt vanuit verschillende perspectieven naar jezelf en de wereld kijken, reflecteren en keuzes maken. Je leeft je in de ander in en ziet ieder mens als gelijkwaardig. Je bent communicatief vaardig. Je kunt kritische vragen stellen in interactie met anderen en via sociale media. Je hebt een onderzoekende houding en bent je bewust van de digitaal verbonden samenleving. Je vergaart betrouwbare kennis en blijft jezelf ontwikkelen in afstemming op veranderingen. Je kunt informatie zoeken, vergelijken en op waarde schatten. Je bent ruimdenkend, hebt een open mind en kunt je oordeel uitstellen. Je hebt niet alleen kennis over de democratische samenleving in Nederland. Je neemt ook je verantwoordelijkheid ten aanzien van de rechten en plichten die bij de democratie en het goed samenleven met anderen horen.

Moreel kompas

Kinderen die een sterk moreel kompas hebben, voelen het verschil aan tussen goed en kwaad.

Je weet wat je belangrijk vindt, bewaakt je grenzen en hebt tegelijk oog voor de grenzen van een ander. Je durft verantwoorde eigen keuzes te maken, kunt jezelf redden en vindt je eigen weg in de wereld. Je

zet je in voor het goede. Je staat open voor wat zich aandient en laat je aanspreken. Je ontwikkelt je eigen veerkracht. Je gaat voor je eigen geluk én dat van anderen, ook van hen die je niet kent. Je bent in staat om morele dilemma's vanuit integriteit te benaderen. Je kunt je inleven in een ander en beseft dat iedereen ertoe doet. Je weet met kinderen van verschillende culturen en levensbeschouwingen om te gaan en bent sociaal betrokken. Je bent met hoofd en hart in contact. Je hebt kennis van de wereld om je heen; weet wat er speelt en welke belangen er zijn. Je reflecteert op je eigen gedrag en de invloed daarvan op anderen. Je bent je ervan bewust dat je gedrag effect heeft op anderen.

Duurzaam gedrag

Kinderen die duurzaam gedrag vertonen, hebben oog voor de samenleving en hoe deze continu in beweging is.

Je respecteert elkaar, durft een mening te hebben en kunt omgaan met teleurstellingen. Je bent je bewust van de invloed van je eigen handelen op de natuur en het milieu en ook op kansengelijkheid. Je kijkt niet alleen naar wat vandaag telt, maar ook naar wat belangrijk is in een gedeelde toekomst met anderen. Je kijkt breed. Je weet een goede balans te bewaken tussen wat belangrijk is voor jezelf, anderen en de natuur. Je blijft leren, je ontwikkelen en mogelijkheden creëren. Je weet je eigen koers vast te houden, ook onder sociale druk. Je bent milieu- en energiebewust. Je voelt je verantwoordelijk voor het welzijn van anderen, hebt respect voor materialen, mens, dier en natuur en zet je daarvoor in. Je ziet het grotere belang van elke keuze. Je zoekt naar creatieve oplossingen, denkt buiten kaders en hebt een vooruitziende blik.

2. Wettelijke opdracht en concept kerndoelen burgerschap

Wettelijke opdracht burgerschap

Per 1 augustus 2021 is in de Wet op het primair onderwijs (WPO) onder artikel 8, het derde lid het volgende opgenomen:

Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:

- a) het bijbrengen van respect voor en kennis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school.
- b) het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme democratische samenleving.
- c) het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.

Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het derde lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te

oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen.

Het expertisepunt Burgerschap geeft aan wat er precies verplicht wordt in de wet. Voor meer informatie zie: Wet & Regelgeving Burgerschapsonderwijs - Expertisepunt Burgerschap

<https://www.expertisepuntburgerschap.nl/primair-onderwijs/beleid-en-regelgeving/wet-regelgeving/>

Concept kerndoelen

In maart 2024 zijn de concept kerndoelen burgerschap gepresenteerd

<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen/conceptkerndoelen-burgerschap/@23473/conceptkerndoelen-leergebied-burgerschap/>

Gezien het feit dat het momenteel concept kerndoelen betreft, waar na fase van beproeven nog wijzigingen worden doorgevoerd, verwijzen wij naar de website van SLO waar de actuele stand van zaken te vinden is. <https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen/conceptkerndoelen-burgerschap/>

3. Aan de slag met de burgerschapsopdracht op schoolniveau

Binnen stichting Optimus, die een diverse groep scholen omvat, rijst de vraag hoe burgerschapsonderwijs op een manier vormgegeven kan worden die niet alleen doelgericht en samenhangend is, maar ook herkenbaar en passend bij de unieke context, identiteit en diversiteit van elke school. Dat vraagt om een benadering van burgerschapsonderwijs die deze elementen respecteert en benut. Dit stappenplan gebruikt de school om het concrete burgerschapsbeleid vast te leggen. De school kiest hiervoor een passende vorm (bijv. beleidsdocument, kwaliteitskaart). Per stap in het stappenplan zijn aanbevelingen en richtinggevende vragen opgenomen.

1) Visie op burgerschap

Sterk burgerschapsonderwijs begint met een duidelijke visie. Deze visie, in aansluiting op de koers van Optimus, verwoordt waarom burgerschap belangrijk is binnen de school en hoe het aansluit bij de bredere missie en waarden van de school. Het doel is om een visie te creëren die richting geeft en inspireert, zowel voor leerkracht als voor leerlingen en ouders.

Aanbevelingen:

- Kijk naar de schoolvisie. Bespreek met het team de schoolvisie en de kernwaarden. Zoek naar raakvlakken tussen deze waarden en burgerschap zoals respect, sociale verantwoordelijkheid en openheid.

- Integreer de kernbegrippen uit het koersplan van Optimus (kritische burger, moreel kompas, duurzame keuzes). Kijk in hoofdstuk 1 voor een uitgebreidere omschrijving van de genoemde kernbegrippen uit het koersplan.
- Ontwikkel een gezamenlijke visie op burgerschap. Organiseer een bijeenkomst waarin het team input geeft op de visie. Neem ook de mening van leerlingen en ouders mee.
Let erop dat de gezamenlijke visie die ontwikkeld wordt niet in strijd is met wettelijke eisen, zoals beschreven in hoofdstuk 2.
- Werk de visie concreet uit. Vertaal de visie naar een kort, inspirerend stuk dat als leidraad kan dienen voor alle verdere stappen.

Richtinggevende vragen:

- Hoe ziet de 'ideale wereldburger' eruit, na 8 jaar onderwijs op onze school?
- Welke idealen en maatschappelijke doelen willen wij als school uitdragen met ons burgerschapsonderwijs?
- Hoe zorgen we ervoor dat deze visie, passend bij de koers van Optimus, zowel ambitieus als haalbaar is voor ons team en de leerlingen?

2) Leerlingpopulatie en maatschappelijke issues

Van belang is een duidelijk beeld van de schoolpopulatie. Een goed inzicht in de diverse

achtergronden, leefomstandigheden en specifieke kenmerken van de leerlingen helpt bij het ontwikkelen van relevant burgerschapsonderwijs. Ook de maatschappelijke issues waar jouw school mee geconfronteerd wordt spelen hierbij een rol.

Aanbevelingen:

- Breng in beeld hoe jouw leerlingpopulatie eruit ziet op het gebied van: cultuur, geloven, handicaps, sociale klassen/sociaal economische status, man-vrouw, minderheden, politieke voorkeur, betrokkenheid van de gemeenschap bij de politiek (bijv. stemmen), LHBTI+.
- Benut naast input van de teamleden data zoals opgenomen in de NRO-rapportage of van de website allecijfers.nl.
- Kijk expliciet naar de maatschappelijke issues in de school en in de leefomgeving van de leerlingen (bijv. individualisering, criminaliteit, armoede, misinformatie, hoge prestatiedruk, thema's die in de gemeenschap tot onrust leiden, etc.)
- Gesprekken met leerlingen (bijv. leerlingenraad) en ouders kunnen inzicht geven in de leefwereld van de leerlingen.

Richtinggevende vragen:

- Met welke maatschappelijke thema's komen de leerlingen op jouw school wel of (net) niet in aanraking (maar later mogelijk wel)?

- Laten leerlingen en ouders hun stem horen?
- Hoe kijken leerlingen en ouders naar de rol van de overheid?
- Staan de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit onder druk?

3) Van leerlingpopulatie naar focusdoelen

Burgerschapsonderwijs moet aansluiten bij de beleevingswereld van de leerlingen en hen voorbereiden op hun rol in de samenleving. De invulling hiervan varieert afhankelijk van de leerlingpopulatie op jouw school.

De volgende vraag staat centraal: 'Wat hebben de leerlingen van onze school specifiek nodig om straks een actieve wereldburger in de Nederlandse democratische samenleving te zijn?' Om deze vraag te beantwoorden verbind je de visie, leerlingpopulatie en maatschappelijke issues uit de voorgaande stappen met elkaar. Dit leidt tot focusdoelen voor het burgerschapsonderwijs op jouw school.

Aanbevelingen:

- Voer het gesprek met het team en kom tot consensus ten aanzien van de focusdoelen. Maak een koppeling met de wettelijke opdracht en de (concept)kerndoelen zoals opgenomen in hoofdstuk 2.
- Richt de doelen op bevordering van begrip voor de democratische waarden.
- Benut de tien thema's van burgerschapsvorming die opgenomen zijn in de bijlage.
- Onderscheid bij focusdoelen welke kennis, vaardigheden en houding de leerlingen op jouw school ontwikkeld hebben wanneer ze de school verlaten.
- Beperk je tot enkele focusdoelen en zorg dat deze waar mogelijk SMART-geformuleerd zijn.

Richtinggevende vragen:

- Welke waarden en normen willen wij als team graag

overbrengen en terugzien bij de leerlingen?

- Welke vaardigheden (bijv. respect, verantwoordelijkheidsgevoel, samenwerken) willen we dat leerlingen ontwikkelen?
- Wat hebben leerlingen nodig om mee te kunnen doen en bij te dragen aan de samenleving?

4) Samenhangend aanbod

Om leerlingen effectief te ondersteunen in burgerschap, is een samenhangend aanbod nodig. Een samenhangend burgerschapscurriculum heeft een logische opbouw. Er is sprake van een doorgaande lijn, zowel in opbouw van de leerstof als in de te ontwikkelen competenties. Om een samenhangend burgerschapscurriculum te realiseren is het nodig dat er goed zicht is op het burgerschapsaanbod in verschillende vakgebieden. Het ordenen van deze inhoud leidt tot helderheid over de contexten waarin focusdoelen gerealiseerd kunnen worden en maakt inzichtelijk waar inhouden meer toegespitst zijn op de behoefte van de leerlingpopulatie op jullie school.

Aanbevelingen:

- Bekijk en benut het huidige aanbod. De methodes voor taal, sociaal emotioneel leren en wereldoriëntatie zijn gekozen passend bij jouw schoolpopulatie en kunnen de basis vormen van je burgerschapsonderwijs.
- Bedenk welke lessen, activiteiten en ervaringen bijdragen aan de geformuleerde focusdoelen en zorg voor een doorlopende leerlijn.
- Werk aan vakoverstijgende projecten en activiteiten waarbij burgerschapsonderwijs een rol speelt.

Richtinggevende vragen:

- Welke onderdelen van burgerschap moeten jaarlijks terugkomen?
- Hoe kunnen we burgerschap integreren in verschillende vakken en leerjaren, zodat het geen

losse activiteiten zijn maar een samenhangend geheel?

- Welke concrete activiteiten (excursies, gastsprekers, projecten) kunnen het aanbod verrijken?

5) Zichtbaarheid en herkenbaarheid

Zorg dat burgerschap zichtbaar, merkbaar en voelbaar is in de schoolcultuur. Dit kan zowel fysiek zijn (posters, projecten) als in het gedrag en de sfeer binnen de school.

Aanbevelingen:

- Maak afspraken over pedagogisch handelen en over schoolregels. Het team leeft voor wat de school hieromtrent én ten aanzien van goed burgerschap verstaat.
- Voer regelmatig de dialoog over burgerschap binnen het team, zowel gepland als ongepland.
- Creëer vaste plekken binnen de school waar burgerschapsprojecten worden gepresenteerd.
- Benut de leerlingenraad om betrokkenheid bij burgerschapsthema's te verhogen.

Richtinggevende vragen:

- Hoe zie je dat burgerschap een belangrijk onderdeel is van de schoolcultuur? Hoe zie je de focusdoelen terug in de schoolcultuur?
- Hoe maken we burgerschapsthema's herkenbaar door de hele school heen?
- Hoe betrekken we leerlingen, ouders en andere betrokkenen bij de school bij het burgerschapsonderwijs?

6) Oefenplaats

Leerlingen moeten oefenen met burgerschap in echte situaties. Dit kunnen zowel kleinschalige activiteiten binnen de klas zijn als grotere projecten die de hele school omvatten. Daarnaast worden alledaagse aanleidingen benut om leerlingen te laten oefenen. Er is een veilig en open schoolklimaat waarin onderwerpen niet alleen besproken maar ook

geoefend kunnen worden.

Op school oefenen kinderen (basis-)vaardigheden die voorwaardelijk zijn voor al het leren. Leerlingen leren met hun eigen gedachten en gewoonten om te gaan. Ze ontwikkelen hun empathische vermogens en leren zich sociaal te gedragen. Leerlingen leren kritisch denken en handelen, ethisch redeneren en communiceren. Binnen het basisonderwijs werken wij 8 jaar lang aan burgerschap. De maatschappelijke opdracht is echter groter en verbindt ons met het voortgezet onderwijs en thuis. Onderstaande denk- en handelwijzen blijf je als mens een leven lang ontwikkelen. Je groeit hierin.

Denk en handelwijzen:

1. Communicatie: Leerlingen leren in communicatieve situaties, zoals in dialoog, debat en discussie, bij te dragen aan een gelijkwaardige uitwisseling van standpunten en inzichten.
2. Overleg en Conflicthantering: Leerlingen leren manieren van overleg en besluitvorming; zij leren manieren om consensus te bevorderen maar leren ook meerstemmigheid en meerduidigheid te accepteren. Zij leren om te gaan met conflicten en deze geweldloos op te lossen.
3. Handelingsperspectief: Leerlingen verkennen en vergroten hun handelingsperspectief - waar mogelijk ook dat van anderen. Zij leren daarbij de spanning tussen actoren en structuren én de rol van macht te analyseren.
4. Onderzoek: Leerlingen blijven zich verwonderen en ontwikkelen de vaardigheden om maatschappelijke verschijnselen in termen van waarden, rechten en verantwoordelijkheden te bevragen en te onderzoeken. Zij leren ook de herkomst en de houdbaarheid van de eigen opvattingen te onderzoeken.
5. Kritisch denken: Leerlingen leren over het belang en het proces van waarheidsvinding. Ze leren dat een mening of aanspraak op waarheid gerechtvaardigd moet worden, dat wil zeggen, beargumenteerd, met

feiten onderbouwd, bewezen, getoetst, getest, etc.

6. Affectieve empathie: Leerlingen leren zich in de situatie en de beleving van anderen te verplaatsen en dat te betrekken op hun eigen gevoelens, handelingen en overtuigingen.
7. Cognitieve empathie: Leerlingen leren het denken van mensen in en vanuit verschillende contexten te begrijpen; leren in ontmoeting daarmee te reflecteren op de eigen positie en het eigen handelen, maar ook op het handelen en de positie van de ander.
8. Ethisch redeneren: Leerlingen leren ethische dimensies in vraagstukken te herkennen; leren de mogelijke consequenties van keuzes te onderzoeken, te beredeneren en te wegen.
9. Moreel oordelen en handelen: Leerlingen leren belangen, overtuigingen en handelen af te wegen tegen waarden of algemeen geldende principes. Zij leren over mogelijkheden om het eigen handelen hierop af te stemmen en op dat handelen te reflecteren.

Aanbevelingen:

- Organiseer debatten en rollenspellen over actuele thema's.
- Geef leerlingen verantwoordelijkheid voor bepaalde schoolprojecten, bijvoorbeeld een maatschappelijk project of een activiteitendag.

Richtinggevende vragen:

- Welke situaties kunnen leerlingen gebruiken om te oefenen met de vaardigheden die we willen aanleren (zoals debatteren, samenwerken, beslissingen nemen)?
- Kunnen we simulaties of rollenspellen gebruiken om leerlingen te laten oefenen met conflicthantering en respectvolle communicatie?
- Hoe kunnen we in schoolprojecten rollen en verantwoordelijkheden verdelen die leerlingen stimuleren om actief bij te dragen?

7) Monitoring en onderwijskwaliteit

Het in kaart brengen van de leerresultaten is een onderdeel van de wettelijke opdracht tot bevordering van burgerschap. Monitoring is essentieel om de voortgang van het burgerschapsonderwijs te beoordelen en waar nodig bij te sturen.

School relateert de resultaten aan de doelen.

Ontwikkel een plan om te meten of de doelen worden behaald. Ook op bestuursniveau vindt monitoring plaats, dit is opgenomen in de publicatie [onderwijskwaliteit_2024-2026_def.pdf](https://optimusscholen-live-a51bff52bb304dc7927-5c37855.divio-media.com/filer_public/6f/c4/6fc4f85e-cfdc-446f-8aed-505f30777e78/onderwijskwaliteit_2024-2026_def.pdf)

https://optimusscholen-live-a51bff52bb304dc7927-5c37855.divio-media.com/filer_public/6f/c4/6fc4f85e-cfdc-446f-8aed-505f30777e78/onderwijskwaliteit_2024-2026_def.pdf

Aanbevelingen:

- Evalueer cyclisch of doelen bereikt worden, maak inzichtelijk wat de resultaten zijn van het burgerschapsonderwijs in relatie tot kennis, houding en vaardigheden. Stel op basis van de evaluatie bij.
- Kies een manier die past bij de school om de effecten van het burgerschapsonderwijs in kaart te brengen. Dit kan zijn op groepsniveau of op leerlingniveau (bijv. rubrics, portfolio, een vignet, beoordeling van een werkstuk, de kwalificatie 'voldaan' voor het meedoen aan een project, etc).
- Benut de input die verkregen wordt n.a.v. CvB-schoonbezoeken, audits en inspectiebezoeken om de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs bij te stellen.

Richtinggevende vragen:

- Hoe houden we de vorderingen bij van leerlingen op het gebied van burgerschap?
- Welke methodes (observaties, toetsen, reflectiegesprekken) gebruiken we om te monitoren?
- Hoe analyseren we de resultaten en passen we ons aanbod aan als dat nodig blijkt?
- Welke ambities ziet de school voor de verdere ontwikkeling van burgerschap?

Bijlage 1

Tien thema's van de burgerschapsvorming

In deze bijlage worden tien ontwikkelthema's gepresenteerd van de burgerschapsvorming. Ze zijn geordend van het kind (ik) naar de ander (zij). Scholen kiezen op basis van de analyse van hun leerlingpopulatie en maatschappelijke issues focusdoelen en thema's. Dit is omschreven in hoofdstuk 3.

Bij ieder thema presenteren we doelstellingen voor leerlingen van de onderbouw en voor leerlingen in de bovenbouw. Op basis van deze doelstellingen is het mogelijk om doorlopende leerlijnen te ontwikkelen op iedere school.

Bij ieder thema presenteren we doelstellingen voor leerlingen van de onderbouw en voor leerlingen in de bovenbouw.

Thema 1: Identiteit

Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvorming en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.

Leerlingen leren en oefenen het volgende in de onderbouw:

- hun primaire emoties te herkennen, benoemen en ermee om te gaan;
- de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en te bewaken (emotioneel, fysiek);
- te benoemen wat ze al kunnen en wat nog niet; wat ze leuk vinden om te doen;
- woorden te geven aan wat ze denken, doen, willen en willen worden; leren dat hun taal of talen deel uitmaken van wie zij zijn;
- over zichzelf te praten in termen van toen, nu en later, hier en daar (bijvoorbeeld: “toen was ik ... nu ben ik, later wil ik...”; “hier ben ik/ doe ik ... daar ben ik/ doe ik”);
- te benoemen wat bij hen thuis belangrijke tradities, vieringen en rituelen zijn.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- hun eigen primaire en secundaire emoties te herkennen, te benoemen en hier bewust mee omgaan;
- hun eigenwaarde te waarderen door hun eigen grenzen te herkennen, te benoemen en actief te bewaken (emotioneel, fysiek en seksueel);
- te duiden wat ze denken, doen, willen en willen worden, en daar gepast veerkrachtig naar te handelen;

- over zichzelf een verhaal te vertellen in termen van toen, nu en later, hier en daar (bijvoorbeeld: “toen was ik ... nu ben ik, later wil ik...”; “hier ben ik/ doe ik ... daar ben ik/ doe ik”);
- uit te drukken met welke groep(en) in cultuur en samenleving ze zich verbonden voelen en welke betekenis symbolen en rituelen voor hen hebben, waaronder ook nationale symbolen;
- enkele verschillende aspecten waardoor hun identiteit mede gevormd is bewust waar te nemen: gender, gezin, sociaaleconomische achtergrond, levensbeschouwing, religie en cultuur;
- te reflecteren op de mate waarin hun identiteit mede gevormd is en beïnvloed wordt door leeftijdgenoten, groepsidentiteiten, (sociale) media, maar ook door persoonlijke mogelijkheden en beperkingen;
- na te denken over schoonheidsidealen, gender, seksualiteit, etniciteit en (on)gelijkheid zoals die gerepresenteerd worden in/op (sociale) media en welke invloed die beelden op hen hebben.

Thema 2: Diversiteit

Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- de primaire emoties (boos, bang, verdrietig, blij) met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en benoemen;
- de grenzen (emotioneel en fysiek) van de ander te

herkennen en daar rekening mee te houden;

- fysieke kenmerken van zichzelf te benoemen en te vergelijken met die van de ander;
- de eigen gezinssituatie en thuiscultuur of –culturen te vergelijken met die van een ander;
- woorden te geven aan wat de ander doet en wil en daarin overeenkomsten en verschillen te ontdekken;
- samen en/of met hulp van anderen onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen;
- over vriendschap en verliefdheid.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- de secundaire emoties (de gradaties en nuances van de primaire emoties) van de ander te herkennen en te benoemen en te anticiperen op reacties van anderen op het eigen handelen;
- de grenzen (emotioneel, fysiek en seksueel) van anderen herkennen en daar rekening mee te houden;
- hoofdzaken over religieuze en levensbeschouwelijke stromingen en culturele tradities en gebruiken die in onze diverse samenleving een rol spelen;
- overeenkomsten en verschillen tussen mensen te herkennen, te benoemen, en in aanzet te verklaren;
- uit te wisselen over wat gedeelde en verschillende waarden, overtuigingen, idealen en toekomstverwachtingen zijn;
- over seksualiteit, verschillende seksuele oriëntaties en expressies van gender.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- eenvoudige taken en problemen uit te voeren of op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn;
- te benoemen wat ze zelf nodig hebben; te zien wat anderen nodig hebben en wat dat betekent voor hun eigen handelen;
- in concrete situaties te herkennen en te benoemen wat ze eerlijk vinden of oneerlijk, goed dan wel slecht, welke spanningen dit op kan leveren en wat dat kan betekenen voor hun handelen;
- over in- en uitsluiting en pesten in de klas.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- in situaties herkennen en benoemen wat ze eerlijk vinden of oneerlijk, goed dan wel slecht, welke spanningen dit op kan leveren en wat dat betekent voor de keuzes die ze maken;
- doelen te stellen en werkwijzen te bepalen voor werk dat je alleen of samen doet;
- manieren om voor hun eigen belangen en die van de groep op te komen;
- voorbeelden van uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling in de eigen omgeving en in het land te herkennen en te benoemen;

Thema 3: Solidariteit

Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen belangen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en te benoemen.

- manieren om kwesties rond solidariteit op school of in de omgeving te onderzoeken, deze aan te kaarten en daar zo mogelijk gevolg aan te geven;
- manieren om voor bekende en onbekende anderen hier én elders op te komen;
- manieren van het uiten van medeleven;
- zich een beeld vormen over de rollen die de overheid, maatschappelijke organisaties (sportverenigingen, vakbonden, ANWB), burgers en zichzelf kunnen spelen bij het bevorderen van solidariteit en rechtvaardigheid.

rechten hier en elders;

- waarom zij vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van medeleerlingen en de geldende afspraken in de klas en omgeving;
- over de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit van de democratische rechtsstaat;
- hoe de basiswaarden tot uiting komen of kunnen komen in de eigen klas- en schoolcontext en in de omgeving.

Thema 4: Vrijheid en gelijkheid

Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- leefregels en afspraken thuis en in de omgeving te benoemen en te vergelijken;
- het belang van regels in de klas en op school, met respect te spelen en samen te werken;
- dat zij vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van medeleerlingen en de geldende afspraken in de klas (autonomie, competentie, relatie);
- dat iedereen rechten en plichten heeft.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- over het belang van regels en afspraken thuis en op school en deze te vergelijken met die in de publieke ruimte;
- over grondrechten, mensenrechten en kinderrechten en het belang ervan;
- dat de rechtsstaat kaders biedt voor rechten, vrijheden, plichten en verantwoordelijkheden en bescherming tegen willekeur en machtsmisbruik;
- over de waarborging van en het respect voor die

Thema 5: Macht en inspraak

Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- dat er regels en afspraken gelden thuis, op school en in de publieke ruimte, en welke consequenties het kan hebben als je regels overtreedt of afspraken schendt;
- dat er regels en afspraken gelden in ons land en welke rol verschillende mensen hebben bij het handhaven ervan;
- dat er mensen zijn benoemd of gekozen die gezag hebben of dragen op school, in de woonplaats en in het land;
- het verschil tussen regels en afspraken, en de mogelijkheden en grenzen voor leerlingen om daarover mee te praten.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- over rollen van en verhoudingen tussen mensen op school, in de buurt en in het land;
- over de totstandkoming en handhaving van regels in Nederland en Europa;

- over gezagsdragers en politieke instituties in Nederland, Europa en de wereld;
- over de werking van ons politieke bestel;
- over verschillende visies op vrijheid, gelijkheid en solidariteit;
- manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden en hoe ze daar verantwoordelijkheid voor kunnen nemen;
- wat de buitenwerkingstelling van de rechtsstaat kan betekenen, uitgelegd aan de hand van bijvoorbeeld de Duitse bezetting, de Holocaust, de VOC, oorlog in Oekraïne.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- om te gaan met hun wensen en hun opvattingen en leren zich hierover uit te spreken;
- de gevoelens, wensen en opvattingen van anderen te herkennen;
- te accepteren dat anderen iets anders willen, maar dat dit niet tot een conflict hoeft te leiden;
- dat de ander ook een stem en mogelijk een ander gezichtspunt heeft;
- leren hier naar te luisteren en vragen te stellen om meer over de ander en zijn of haar gezichtspunt te weten te komen, vanuit gelijkwaardigheid en verdraagzaamheid;
- conflicten in de klas op een vreedzame manier op te lossen

Thema 6: Democratische cultuur

Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- dat het meepraten over zaken die hen aangaan een (kinder)recht is;
- hun mening te verwoorden en daar eenvoudige argumenten voor te geven;

- in de context van de klas oefenen een vooraf aangegeven standpunt te verdedigen;
- de mening van anderen in eigen woorden samen te vatten;
- hun eigen mening bij te stellen op basis van nieuwe inzichten;
- hun stem te gebruiken tijdens besluitvormingsprocessen in de klas- en schoolcontext en daarbij ruimte te maken voor de mening van alle leerlingen;
- er rekening mee te houden dat hun mening of uitlatingen emoties teweeg kunnen brengen bij anderen;
- dat mensen over onderwerpen verschillend kunnen denken; dat die verschillen soms wel, soms niet overbrugd kunnen worden, en soms ook tot spanningen en conflicten leiden;
- conflicten in de directe omgeving op een vreedzame manier op te lossen, maar ook accepteren dat conflicten kunnen blijven bestaan;
- wat discriminatie inhoudt en dat alle mensen gelijkwaardig zijn;
- dat mensen elkaar gelijkwaardig benaderen.

onderzoeken;

- over de invloed van mediaboodschappen op hun leefwereld.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw: (zie digitale geletterdheid)

- dat bij digitaal communiceren ook omgangsregels gelden en kunnen deze toepassen;
- over verschillende vormen van media(boodschappen), de toegang daartoe en de invloed op hun eigen leefstijl en die van anderen;
- de betrouwbaarheid van digitale informatiebronnen te onderzoeken en de verschillen tussen betrouwbare en niet-betrouwbare informatiebronnen te benoemen;
- hun eigen mediagebruik te onderzoeken, zich bewust te worden van de gevolgen en van de ethische aspecten hiervan; de gevolgen van digitaal communiceren en discussiëren voor henzelf en voor anderen te onderzoeken;
- zorg te dragen voor eigen digitale veiligheid en die van anderen.

In het kwaliteitskader Digitale Geletterdheid is dit onderwerp expliciet uitgewerkt.

Thema 7: Digitaal samenleven

Leerlingen leren over de effecten van de onlinewereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw: (zie digitale geletterdheid)

- verschillende vormen van (media)boodschappen te (her)kennen;
- verschillende functies, primaire doelstellingen en de reikwijdte van media te herkennen;
- hun eigen mediagebruik (type, duur, frequentie) te

Thema 8: Technologisch burgerschap

Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving.

Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw: (zie ook digitale geletterdheid)

- verschillende toepassingen van technologie in het dagelijkse leven te herkennen;
- over de invloed van technologie op henzelf en op de eigen leefomgeving;

- veranderingen te verkennen die technologische ontwikkelingen teweeg kunnen brengen in hun eigen leefomgeving, nu en straks.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw: (zie ook digitale geletterdheid)

- verschillende toepassingen van technologie in het dagelijkse leven en in de samenleving onderzoeken;
- over de invloed van technologische ontwikkelingen op hun dagelijks leven, het eigen gedrag en de mogelijkheid tot vrije keuzes;
- (on)gewenste invloeden en (on)bedoelde effecten van technologie in de eigen omgeving te onderzoeken en daarover in dialoog te gaan.

Voor meer informatie wordt verwezen naar het kwaliteitskader Digitale Geletterdheid.

Thema 9: Duurzaamheid

Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- duurzame keuzes en gedrag te herkennen aan voorbeelden uit de eigen omgeving;

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- de betekenis van de begrippen People, Planet, Prosperity (PPP) aan de hand van voorbeelden te herkennen en te beschrijven;
- welke spanningen er zijn tussen de waarden en belangen die aan People, Planet, Prosperity verbonden zijn, en de invloed van die spanningen op de leefomgeving, dichtbij en veraf, nu en later;
- na te denken over de mate waarin zij samen met anderen keuze hebben in vragen rond duurzaamheid;
- kritisch na te denken over hun eigen gedrag en

keuzes van anderen en het effect daarvan op de leefomgeving, dichtbij en veraf, nu en later en hiernaar te handelen;

- na te denken over mogelijke oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken, eventueel met gebruikmaking van de sustainable development goals of andere duurzaamheidsdoelstellingen.

Thema 10: Globalisering

Leerlingen verkennen hoe zichzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.

Leerlingen leren en oefenen in de onderbouw:

- over manieren waarop zij en klasgenoten verbonden zijn met mensen uit andere delen van de wereld;
- gewoonten en gebruiken van henzelf en van klasgenoten te herkennen als komend uit verschillende streken en/of tradities.

Leerlingen leren en oefenen in de bovenbouw:

- over verschillende manieren waarop ze verbonden zijn met mensen uit andere delen van de wereld: productie, consumptie, ecologie, cultuur, media en migratie;
- te onderzoeken wat de beschikbaarheid van producten uit de hele wereld en de bereikbaarheid van andere werelddelen voor hen betekent; wat het voor anderen kan betekenen voor wie die beschikbaarheid en bereikbaarheid niet vanzelfsprekend zijn.

Bronnen van Inspiratie

- Koersplan Optimus 2022 – 2026: Optimus Wereldscholen
<https://www.optimusonderwijs.nl/over-optimus/onze-koers/>
- Gert Biesta (2021). Burgerschapsvorming: pedagogische en levensbeschouwelijke eigenheid op een democratisch speelveld. Woerden: Verus
<https://verus.nl/publicaties/whitepaper-gert-biesta-pedagogische-en-levensbeschouwelijke-eigenheid-op-het-democratisch-speelveld>
- Curriculum.nu: Leergebied Burgerschap en Toelichting Burgerschap:
<https://www.curriculum.nu/download/bu/Voorstellen-Burgerschap.pdf>
<https://www.curriculum.nu/download/bu/Toelichting-Burgerschap-2.pdf>
- Handreiking Burgerschap Funderend Onderwijs van SLO:
<https://www.slo.nl/thema/meer/burgerschap/handreiking-burgerschap-bouwstenen/>
- SLO conceptkerndoelen burgerschap, Kerndoelen burgerschap - SLO
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen/conceptkerndoelen-burgerschap/>
- Addendum september 2024, Addendum-Kerndoelen-Burgerschap-sept-2024.pdf
<https://slo-kerndoelen.files.svdcdn.com/production/uploads/assets/updates/Addendum-Kerndoelen-Burgerschap-sept-2024.pdf?dm=1727160465>
- Expertisepunt burgerschap, Expertisepunt Burgerschap | Alles over burgerschapsonderwijs
<https://www.expertisepuntburgerschap.nl/>
- Onderwijskwaliteit Optimus Wereldscholen (versie 2024-2026)
https://optimusscholen-live-a51bff52bb304dc7927-5c37855.divio-media.com/filer_public/6f/c4/6fc4f85e-cfdc-446f-8aed-505f30777e78/onderwijskwaliteit_2024-2026_def.pdf

Notities

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

